

Nils Hasselbomin menetetty maine

Jyrki Siukonen

Suomalaisessa tiedemaailmassa nähtiin vuonna 2001 erikoinen ja harvinaislaatuinen episodi, jossa erältä pitkän päivätyön tehneeltä yliopistoprofessorilta julkisesti riistettiin hänen maineensa ja kunniansa. Kummallisinta tapauksessa oli se, että kaikki tapahtui lähes kaksi ja puoli vuosisataa professorin kuoleman jälkeen. Paitsi professorin maineen mustaamisesta episodi kertoo myös jotakin suomalaisen oppihistorian ohuudesta.

Kumpulassa sijaitsevan Helsingin yliopiston uuden Physicum-talon vihkiäiset saivat syyskuussa 2001 hieman odottamatonta julkisuutta. Syynä oli talon edessä kulkeva pieni kadunpätkä, jolle Helsingin nimistötoimikunta oli antanut nimeksi "Nils Hasselblomin katu". Vihkiäispäivänä 7.9. Helsingin Sanomat kirjoitti varsin näyttävästi kadunnimen aiheuttamasta sotkusta, kuvaillen sitä "surkuhupaisaksi farssiksi". Syitä hämmennykseen oli kaksi. Ensinnäkin kadun nimi oli kirjoitettu väärin: oikea henkilö oli nimeltään Nils Hasselbom. Toinen ja selvästi painavampi syy oli kuitenkin se, että kyseinen Hasselbom ei ollut fyysikaalisten tieteiden laitoksen mielestä kadun arvoinen. Laitoksen johtaja Juhani Keinonen kertoi lehdelle, että katu on jo pyydetty nimettäväksi uudelleen jonkun hieman maineikkaamman tieteilijän mukaan. Lehtijutussa ei kuitenkaan täsmennetty Hasselbomin mainetta sen tarkemmin, kunhan todettiin hänen saavutustensa tieteen saralla olleen hennonlaisia.

Seuraavana päivänä 8.9.2001 Helsingin Sanomat palasi vielä kadunnimisotkuun, nimittäen tapausta nyt "harvinaiseksi erheeksi". Yön aikana Nils Hasselbom oli kuitenkin saanut ympärilleen uudenlaisia määreitä. Toimittaja toteaa, että Kumpulan kampuksen uusi katu oli nimetty huonomaineisen tiedemiehen mukaan ja nimi oli kaiken lisäksi kirjoitettu väärin. Haastateltu nimistötoimikunnan jäsen Maunu Harjo tunnustaa, että kyseessä oli työtapaturma: "Siinä ei ole todellakaan tsekattu, mikä äijä tämä on ollut." Toimittajan mukaan Harjo kuului toimikuntaan silloinkin, kun se ehdotti pahamaineista Nils-herraa Kumpulan kartalle. Toinen nimistötoimikunnan jäsen Mauri Laine puolestaan toteaa maineikkaiden tiedemiesten listalle joutuneesta Hasselbomista, että "olihan tämäkin maineikas B hänen maineensa oli vain vähän kyseenalainen." Kaksi kuukautta myöhemmin 2.11.2001 Helsingin Sanomat uutisoi Hasselbomin menettäneen nimikkokatunsa Gustaf Hällströmille, joka "oli oikeasti olemassa". Kaupunkisuunnittelulautakunta oli siis päättänyt asiassa fyysikaalisten tieteiden laitoksen toiveen mukaisesti. Hasselbomista todettiin nyt, ettei hänen maineensa luonnontieteilijänä ollut kaksinen. Ei herra Hasselbomin maineessa todellakaan ollut kehumista, siitähän Helsingin Sanomat oli jo syyskuussa pitänyt huolen.

Tapaus Hasselbom ei ole kiinnostava siksi, että se sattumalta valaisee Helsingin kaupungin nimistötoimikunnan tai Helsingin Sanomien toimittajien työtapoja. Kiinnostavaksi episodin tekee se, että Hasselbomista tunnutaan ylipäätään tietävän niin vähän. Tästä osakunnian saa kantaa suomalainen oppihistoria, joka on ollut varsin laiska tutustumaan Hasselbomiin ja hänen aikalaisiinsa. Tarkastelen seuraavassa lyhyesti Hasselbomin kohtaloita ja julkisuuskuvaa oppineessa kirjallisuudessa.

Onko Hasselbom epämääräinen?

Maisteri Nils Hasselbom (1690-1764) tuli Turun Akatemian matematiikan professoriksi Upsalasta vuonna 1724. Hän oli perehtynyt paitsi aikakauden keskeisiin tieteellisiin uutuuksiin B Isaac Newtonin fysiikkaan ja Christian Wolffin filosofiseen systeemiin B myös mekaniikkaan ja tekniikkaan. Hasselbom hoiti nimellisesti professorin virkaansa Turussa vuoteen 1758 asti, mutta hänen aktiivisin aikansa ulottui 1720-luvulta 1740-luvulle, samaan aikaan kun Upsalassa professoreina vaikuttivat yhtäläillä newtonismista ja wolffilaisuudesta virkkeitä saaneet matemaatikko Samuel Kligenstierna ja tähtitieteilijä Anders Celcius. Hasselbom onkin meillä se uutta paradigmat edustanut professori, jonka kaudella sekä Newtonin että Wolffin ajatukset tulivat opiskelijoiden tietoisuuteen. Hasselbomin alaisuudessa valmistui kaksikymmentäkaksi maisteriväitöskirjaa, muiden muassa Jakob Gadolinin ja Pehr Adrian Gaddin työt. Häikäisevin Hasselbomin oppilaista oli kuitenkin wolffilainen filosofi Johan Welin (1705?-1744), joka valittiin ensimmäisenä suomalaisena kuuluisan Royal Societyn jäseneksi.

Opettajana professori Nils Hasselbom ei siis vaikuta lainkaan huonomaineiselta, päinvastoin hän oli uusien tieteellisten aatteiden levittäjänä keskeinen hahmo. Mistä sitten juontaa juurensa ajatus pitää Hasselbomia jotenkin epämääräisenä tiedemiehenä? Syy saattaa piillä siinä lyhyessä henkilöhistoriallisessa luonnehdinnassa, jonka K. F. Slotte antoi vuonna 1898 ilmestyneessä Turun Akatemian oppihistorian matematiikkaa ja fysiikkaa käsittelevässä osassa. Koska suomalainen oppihistoria ei ole kuluneen sadan vuoden aikana tuottanut uutta tutkimusta Hasselbomista on aineistossa toistuvasti nojaututtu Slotteen. K. F. Slotten antama biografia on lyhyesti seuraavanlainen. Hasselbom oli syntynyt Länsi-Göötanmaalta. Hänet erotettiin pyynnöstä professuuristaan vuonna 1758, koska hän oli usean vuoden ajan omistautunut lainopilliselle työlle. Myös hänen opetuksensa oli ollut muiden töiden vuoksi katkonaista ja toiset olivat joutuneet siitä vastaamaan. (Slotte 1898, 62) Tämän valossa Hasselbom vaikuttaa jo hieman epäilyttävältä professorilta, ja näitä Slottelta yleisesityksiin periytyneitä tietoja oli selvästikin herunut myös Helsingin Sanomien korviin: "Miehestä kerrotaan, että hän toimi matematiikan professorina muiden töiden ohessa [Y]" (HS 7.9.2001); "Professori ei viihtynyt oppituihillaan vaan vaihtoi matematiikan juridiikkaan" (HS 2.11.2001). Hasselbomin tieteellinen epämääräisyys näyttäisi siis johtuvan hänen matematiikkaa välittelevästä luonteestaan. Slotten alle puolen sivun mittaisessa henkilökuvassa on kuitenkin joitakin puutteita. Ensinnäkin nopealta lukijalta saattaa jäädä huomaamatta, että kirjoittaja käyttää seuraavat parikymmentä sivua esitelläkseen lukuisia Hasselbomin johdolla tehtyjä tieteellisiä väitöskirjoja, usein hyvinkin positiivisin äänenpainoin (ks. Slotte 1898, 62-80). Toiseksi, Slotte ei kytke newtonismin

saapumista millään tavoin wolffilaisuuteen. Kolmanneksi, hän ei sano sanaakaan siitä, mitä olivat nuo Hasselbomin viranhoidoa häirinneet muut työt.

Suomen asemaa parantamassa

Nils Hasselbom toimi matematiikan professorina aikana, jolloin tieteen tekeminen oli toisenlaista kuin nyt. Jo tästä syystä lausunnot tämän tai tuon 1730-luvun tiedemiehemme painoarvosta ovat epäilyttäviä niin kauan kun niitä ei suhteuteta kyseisen aikakauden omiin tiedonhankkimisen ja -järjestämisen tapoihin. Hasselbom oli muutakin kuin matematiikan professori. Hänen edustamansa wolffilaisuus ei ollut pelkkää teoreettista pohdintaa, vaan siihen liittyi aktiivinen yhteiskunnan taloutta ja hyötyä korostava toiminta. Tällaiset "hyödyn aikakauden" velvollisuudet kutsuivat myös Hasselbomia juuri professorikauden aikana. Kesällä 1730 hänet näet nimitettiin asiantuntijaksi selvittämään vesireittien yhdistämiseksi tarpeellisten kanavien rakentamista Suomeen. Tällaisilla läpikulkuveteillä arveltiin olevan maan taloudelle suuri merkitys. Hanke vaati kuitenkin paljon työläitä maastokartoituksia ja Hasselbom oli työssä kiinni useammassa jaksossa aina kesään 1741, jolloin hän jätti laajan loppuraporttinsa Tukholmassa. Hasselbomin mukaan suomalaisen vesitietön rakentamisessa ei ollut kysymys pelkästä kulkureitistä, vaan se olisi "keino, jolla tämä laaja maa, joka muodostaa melkein puolet Ruotsin valtakunnasta, mutta joka voidaan katsoa enemmän kuin puolelta osaltaan autioksi, kerran aikaa myöten sekä täytyisi että voitaisiinkin saada parempaan kuntoon ja asemaan" (Alanen 1935, 488). Hasselbom myös ehdotti Hämeenlinnan kaupungin siirtämistä ja kahden uuden sisämaakaupungin perustamista vesireittien talouden edistämiseksi (emt., 492-494, 520-523). Hasselbomin ehdotuksia pidettiin pätevänä ja hän sai paljon kiitosta monivuotisesta työstään, mutta lupaavien hankkeiden käynnistäminen tyrehtyi Pikkuviahan. Hasselbom ei siis ollut poissa viranhoidosta laiskuuttaan tai kiinnostuksen puutteesta, vaan kruunun määräyksestä. Sivutoimi myös jatkui, sillä hyvin tehdyn selvityksen johdosta hänet kutsuttiin myös tutkimaan kanavareitin mahdollisuutta Vänerin ja Söderköpingsin välille. Professori Hasselbomin myöhempi siirtyminen lainopin puolelle ei sekään ole yksiselitteinen asia. Kanavoitatusuunnitelmia ja Hasselbomin urakkaa 1930-luvulla perusteellisesti tutkineen Aulis J. Alasen mukaan syyinä saattoi olla turhautuminen paljon työtä vaatineiden suunnitelmien jäätyä lopulta toteutumatta. (emt., 257n)

Eklektinen monitoimimies

Nils Hasselbomin matematiikan professuurin hoidon toistuvasti katkaisseet työt on siis tutkittu ja ansiokkaiksi havaittu jo kuusikymmentäviisi vuotta sitten. Tieto tästä ei ole kuitenkaan vuosien varrella monipuolistanut Hasselbomin kuvaa professorina juuri lainkaan. Syyinä on nähdäkseni liian kapeissa ja epähistoriallisissa näkemyksissä aikakauden tieteenharjoittamisen ja käytännöllisen hyötyajattelun yhteydestä. Pitkään jarruna oli filosofisesti epäkiinnostavaksi koettuun wolffilaisuuteen kohdistunut vähäinen tutkimus. Jorma Vallinkosken artikkeli Johan Welinistä (Vallinkoski 1947) paransi asiaa huomattavasti, ja sen vaikutus näkyy esimerkiksi Erkki Lehtisen ja Erkki Urpilaisen teksteissä (Lehtinen 1978; Urpilainen 2001), mutta kyseessä on edelleen paitsi viimeisin myös ainoa laajemmin Turun wolffilaisuutta käsittelevä tutkimus. Toinen syy hieman pysähtyneeseen käsitykseen Hasselbomista on toistuva tukeutuminen edellä mainittuun Slotten kirjaan. Professoristamme on muistettu vuosikymmenestä toiseen lähinnä hänen syntymäseutunsa: "Han var född i Vestergötland" (Slotte 1898, 62); "Länsi-Götanmaalta kotoisin" (Myrberg 1951, 118); "västgöte" (Lindroth 1978, 40); "Länsigöotalainen Hasselbom" (Leikola 1987, 94 ja Leikola 1988, 322). En tiedä mitä erikoista tuohon Ruotsin maakuntaan kätkeytyy, mutta vaikuttaa siltä, että kukaan mainituista kirjoittajista ei ole 1800-luvun lopun jälkeen vaivautunut Hasselbomin oman tuotannon äärelle. Matematiikkaa sivuava Myrberg ja newtonismin vaikutusta esittelevä Leikola esimerkiksi pohjaavat lyhyet Hasselbom-referaattinsa tyystin Slotteen, joka jo aikoinaan totesi Hasselbomin perehtyneen Newtonin ja Huygensin valoteorioihin. Koska näkökulma on matematiikassa ja fysiikassa jää aikakauden filosofinen tausta kuitenkin kokonaan puuttumaan. Jaakko Hintikan artikkeli, jossa ei kerrota Hasselbomin syntymäseutua lainkaan, tuo puolestaan julki Hasselbomin wolffilaisuuden mutta ei sano mitään newtonismista (Hintikka 1968, 406). Kanavasunnitelmista ei kukaan puhahda sanaakaan. Maininnat Hasselbomista laajemmista viimeaikaisissa yleisesityksissä Suomen kulttuurihistoria I (1979), Helsingin yliopisto 1640-1990 I (1987) ja Suomen tieteen historia I (2001) eivät nekään ole tuoneet kuvaan mitään uutta. Viimeksimainitussa Erkki Urpilainen käsittelee Hasselbomin työtä lyhyesti kahdessa kohdin ja antaa molemmilla kerroilla viitteen Slotteen (Urpilainen 2001, 182 ja 216). Merkittävin puute professorimme akateemisessa julkisuuskuvassa onkin ollut, että häntä ei ole esitelty missään kokonaisuena ihmisenä, jonka työssä yhdistyivät uusi maailmankuva (newtonismi), uusi filosofinen systeemi (wolffilaisuus), ja käytännöllinen hyötyajattelu (kanavoitushankkeet). Juuri tällaisena eklektisenä "monitoimimiehenä" Hasselbom on kuitenkin mitä erinomaisin esimerkki aikakautensa ruotsalaisesta aatemailmasta.

Kohti uusia tutkimuksia

En ole kuuluttamassa katunsa menettänyttä ruotsalaista professoria Nils Hasselbomia tieteenme unohtetuksi suurmieheksi. Hänen omakätinen tuotantonsa on varsin suppea, joskaan ei vailla merkitystä. Sen sijaan haluan kiinnittää huomiota siihen, miten Hasselbomin tahaton päätyminen vuonna 2001 huonomaineiseksi ja pahamaineiseksi tiedemieheksi juontaa osittain juurensa siitä, että varsin satunnaisessa suomalaisessa oppihistoriassa ei ole tehty kylliksi uutta tutkimusta.

Kyse ei suinkaan ole pelkästä Hasselbomista, vaan hänen aikakautensa tieteenharjoittamisesta yleisemmin. Turun Akatemian historiassa on kyllä juhlittu Porthanin aikaa (omine kliseineen), mutta monet edeltävien vuosikymmenten ilmiöt ovat unohtuneet vaille kunnollista tarkastelua. 1730-luvun nimistä Nils Hasselbomin rinnalle kannattaa nostaa esimerkiksi K. F. Mennander ja edellä mainittu Johan Welin. Heidän vaiheensa ja tieteelliset työnsä eivät varmaankaan anna aihetta kirjoittaa uudelleen länsimaista tieteenhistoriaa, mutta niiden lähempi tutkiminen saattaa hyvinkin kirkastaa kuvaamme eurooppalaisen

opinharjoittamisen muodoista Pohjolassa. Ja kenties pelastaa muutaman professorin aiheettoman huonolta jälkimaineelta.

KIRJALLISUUTTA

"Kadunnimisekoilu maustaa fysiikan laitoksen avajaisia", Helsingin Sanomat 7.9.2001

"Helsingin kadut nimetään iltapuhteina", Helsingin Sanomat 8.9.2001

"Professori Nils Hasselblom menetti nimikkokatunsa Gustav Hällströmille", Helsingin Sanomat 2.11.2001

Alanen, Aulis J. (1935): Lämpökulovesitie-kysymys Suomessa 1700-luvulla I. Historiallisia tutkimuksia XX. Helsinki: Suomen historiallinen seura.

Hintikka, Jaakko (1968): "Filosofinen ja mietekirjallisuus", Suomen kirjallisuus VII. Helsinki: SKS ja Otava.

Lehtinen, Erkki (1979): "Hyödyn ja valistuksen ajan akatemia", Suomen kulttuurihistoria I. Helsinki: WSOY.

Leikola, Anto (1987): "Newtonismin vaikutus Suomessa". Teoksessa Liikkeen lait. Newtonin Principia 300 vuotta. Helsingin yliopiston kirjasto 1987.

Leikola, Anto (1988): "Newtonin fysiikan tulo Suomeen". Teoksessa Isaac Newton B jättäläisen hartioilla, toim. Raimo Lehti, Tapio Markkanen, Jan Rydman. Helsinki: Tähtitieteellinen yhdistys Urso.

Lindroth, Sten (1978): Svensk lärdomshistoria. Frihetstiden. Stockholm: Norstedts 1997 (1978)

Myrberg, P. J. (1951): "Matemaattiset tieteet vanhassa Turun akatemiassa". Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja pöytäkirjat 1950. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.

Slotte, K. F. (1898): Matematikens och fysikens studium vid Åbo universitet (Åbo universitets lärdomshistoria 7). Helsingfors: Svenska literatursällskapet i Finland.

Urpilainen, Erkki (2001): "Hyödyn ja uushumanismin kausi". Teoksessa Suomen tieteen historia I. Päätoim. Päiviö Tommila, toim.siht. Allan Tiitta. Helsinki: WSOY.

Vallinkoski, Jorma (1947): "Juhana Welin, wolffilainen filosofi, runoilija ja seikkailija", Historiallinen Arkisto 52, Helsinki.

Kirjoittaja on taiteen tohtori. Hän valmistelee parhaillaan tutkimusta Johan Welinistä ja Turun Akatemian wolffilaisuudesta.

